

УДК 631.5(009)

**АКАДЕМІК Б. М. РОЖЕСТВЕНСЬКИЙ (1874-1943) – ЗАВІДУВАЧ
КАФЕДРИ ЗАГАЛЬНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОГО
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ**

Гребенюк Ірина Валеріївна, науковий співробітник лабораторії науково-методологічного забезпечення та інтелектуальної власності, Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва, Харків

Анотація

У статті висвітлена діяльність академіка Б. М. Рожественського на кафедрі загального землеробства при Харківському сільськогосподарському інституті. Показано історію та сучасну діяльність кафедри загального землеробства. Встановлено, що поряд з викладацькою діяльністю вчений займався науковою діяльністю, розробляючи актуальні питання для сільського господарства. Зроблені акценти на головних висновках дослідів, проведених під керівництвом Б. М. Рожественського та його послідовників в різні періоди роботи кафедри загального землеробства. Робиться висновок, що дослідження в галузі землеробства започатковані на кафедрі вченим мають своє продовження в науковій діяльності школи «Сучасні шляхи вдосконалення системи землеробства в Лісостепу України», а саме в розробці елементів технологій вирощування сільськогосподарських культур.

***Ключові слова:** загальне землеробство, рільництво, добрива, обробіток ґрунту, урожайність, господарство, агроприйоми.*

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку аграрної науки в нашій державі зростає інтерес до історії науки, культури суспільства взагалі, зокрема діяльності й творчості вчених, які самовіддано працювали в галузі сільського господарства та залишили після себе неоціненну спадщину.

Борис Миколайович Рожественський відомий фахівцям сільського господарства не тільки як видатний вчений, а як основоположник методу польового досліджу, корифей вітчизняної аграрної науки.

Багаторічну науково-дослідницьку діяльність академік Б. М. Рожественський присвятив організації дослідних установ та методиці дослідної справи в рослинництві. Він був одним із самих видатних методистів в світовій науці.

Борис Миколайович встановив дію добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур, розробляв такі важливі питання як значення зайнятих парів, органічних та мінеральних добрив, вплив строків сівби та густоти посівів на розвиток рослин та формування урожаю тощо.

Його положення увійшли в загальну методику сівозмін. Вченому належить пріоритет у виявленні позитивної дії добрив, зокрема фосфорних, у південних районах України.

МЕТА РОБОТИ

Висвітлення наукової діяльності вченого мало місце на сторінках праць таких науковців як В. А. Вергунов [1], В. В. Кириченко [2, с. 142], В. С. Зуза [3] та ін. Але на сьогоднішній день мало дослідженою залишається викладацька діяльність вченого. Тому, завданням автора цієї статті є, висвітлення даного напрямку діяльності вченого.

РЕЗУЛЬТАТИ

Борис Миколайович Рожественський після закінчення Віленської першої класичної гімназії у 1894 році вступив до Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва Міністерства Народної освіти (м. Новоолександрія, Люблінська губернія Царство Польське) на сільськогосподарське відділення.

Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва – один з перших в Європі вищих навчальних закладів. Цей заклад бере свій початок від Марімонтського інституту землеробства міністерства народної освіти (м. Марімонт), який був заснований указом імператора Олександра I 23 вересня 1816 року з метою *«вести подготовку во всем объеме специальности будущих вотчинных землевладельцев, или имеющих быть арендаторами, управляющими и комиссарами крупных имений»* [4, арк. 3].

В інститут мали право вступати сини великих поміщиків, урядові стипендіати, стипендіати від власників на посади економів і керуючих. Тривалість навчання в інституті залежала від підготовки вступників: *«С хорошей общей подготовкой и предварительной сельскохозяйственной практикой обучение 1 год; для остальных – с подготовкой не менее как за четыре класса воеводских училищ (гимназий) – минимум два года, с 1825 года принять для всех двухлетний курс. Возраст поступающих не менее 17 лет»* [4, арк. 4]. При інституті існували нижчі відділення для підготовки сільгоспробітників, вівчарів, винокурів.

У 1835 році указом імператора Олександра I інститут землеробства був перейменований в інститут сільського господарства з метою *«образования высшего разряда практических хозяев»* [4, арк. 4]. Тривалість навчання в інституті залишилася колишньою. Предмети, які викладалися в інституті були згруповані на основні, спеціальні, допоміжні. Інститут на своїх землях мав дослідні поля, господарсько-ботанічний сад, показове господарство.

В 1840 році Марімонтський інститут сільського господарства було об'єднано з Варшавським лісовим училищем. Після об'єднання з училищем інститут перейменований в інститут сільського господарства та лісівництва. Було утворено два відділення: землеробства і лісівництва. Метою створення відділення землеробства зі статті 2 положення про інститут сільського господарства та лісівництва від 31.08.1840 року було *«...образование способных практических хозяев, которые посредством изучения теории и практики, могли бы не только приводить в действие план улучшенного сельского хозяйства и поддерживать его в надлежащем устройстве, но были бы в состоянии управлять значительными имениями, вводит в них улучшенное хозяйство и устраивать его по собственному плану, соображаясь с особенностями климата, почвы»* [4, арк. 5].

Курс навчання дворічний, по закінченні практика з землеробства та лісівництва не менше одного року. По закінченні практики - захист звітів.

8 червня 1869 року інститут сільського господарства реорганізується в інститут сільського господарства та лісівництва в м. Нова Олександрія. Працюють сільськогосподарське та лісне відділення. Термін навчання складав один рік та один рік практики, потім екзамен та захист на вченій раді, яка надавала звання агронома або лісничого. До предметів, які вивчались на сільськогосподарському відділенні належали аналітична хімія, механіка, сільське господарство, тваринництво, овочівництво, організація господарства, ветеринарія, лісівництво, законодавство. До предметів, які вивчались на відділенні лісівництва – лісна ботаніка, ентомологія, лісівництво, лісорозведення, статистика, лісовпорядкування та законодавство. Загальними для обох відділень були предмети – геометрія, геодезія, зйомка з нівелюванням, фізика з метеорологією, ґрунтознавство, статистика, креслення, малювання та російська література.

В 1893 році змінюється термін навчання до чотирьох років, потім літня практика впродовж чотирьох місяців з послідуною атестацією та захистом звітів в екзаменаційних комісіях, які надавали звання вчених агрономів або лісоводів першого або другого розряду.

За програмою для екзаменів випускників інституту на звання агронома та лісовода першого та другого розряду до складання іспитів були звіти студентів про проходження учбової практики в господарствах. Звіти повинні складатись з загального опису даного господарства та розробки з вивчаемого питання. Згідно цього дипломна робота була поділена на загальну та спеціальну частину. Спеціальна частина – це питання, які визначив керівник в господарстві залежно від умов та особливостей даного господарства. Радою інституту була складена програма випробувань по сільськогосподарському відділенню:

1. Загальна частина, в якій описували ґрунтово-кліматичні та економічні умови господарства, техніку реалізації програми вирощування сільськогосподарських культур в господарстві.

2. Спеціальна частина складалась з вивчення питань:

2.1. Захисні насадження та їх значення в господарстві (опис плану, типу та складу насаджень; спосіб підготовки ґрунту під посів; визначення змін в системі господарства та рільництва залежно від застосованої меліорації). Вивчення впливу застосованої меліорації на температуру ґрунту, ріст та розвиток сільськогосподарських рослин, зменшення шкодочинності шкідників, урожайності культур. 2.2. Опис існуючих в господарстві способів зрошення. 2.3. Способи осушення земель в господарстві. 2.4. Обробіток ґрунту під посів ярих та озимих культур (визначення рентабельності способу обробітку ґрунту, глибина оранки, види пару, систематичний опис способів обробітку ґрунту при кожному виді пару). 2.5. Вплив удобрення на урожайність сільськогосподарських культур (визначення кількості та способу внесення органічного добрива (гною) під культури, опис інших добрив, які застосовувались в даному господарстві). 2.6. Культура пшениці (опис сортів та агротехніки вирощування даної культури, урожайність). 2.7. Культура льону (опис сортів та агротехніки вирощування даної культури, урожайність). 2.8. Культура буряку цукрового (опис сортів та агротехніки вирощування даної культури, урожайність). 2.9. Кормові трави (опис агротехніки вирощування даної культури, урожайність). 2.10. Опис сільськогосподарських тварин даного господарства [5, арк. 1-14; 6, арк. 1-12].

За такою схемою Борис Миколайович Рожественський оформив свій звіт для складання випускних іспитів. Отримавши диплом та звання агронома 1-го розряду, Борис Миколайович розпочав науково-дослідну діяльність в напрямі розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні. Це досить вагомий період в житті вченого, присвячений організації науково-дослідних установ, розробці методичних підходів ведення дослідної справи та координації роботи дослідних установ в межах України.

В 1934 році Борис Миколайович повертається до інституту, в якому навчався, та призначається професором та завідувачем кафедри загального землеробства вже Харківського сільськогосподарського інституту (нині Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва) [6, арк. 50].

Кафедра землеробства як самостійна була організована в 1871 році. Через деякий час, а саме коли кафедрою керував протягом 1882-1893 років Петро Васильович Будрін, кафедра була поділена на дві: кафедру загального землеробства та часткового землеробства, якою завідував П. В. Будрін. Коли кафедру очолив Борис Миколайович Рожественський, при ній була заснована аспірантура. Борис Миколайович був членом вченої ради інституту та мав своїх аспірантів. Будучи професором і завідувачем кафедри загального землеробства Борис Миколайович читав лекції по загальному землеробству студентам і керував підготовкою аспірантів кафедри [7].

Одночасно з викладацькою діяльністю він займався науково-дослідною роботою в галузі рільництва. Під його керівництвом розроблялись такі основні питання: вивчення комплексної дії агроприймів для отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур; узагальнення досвіду передовиків рільництва; вивчення травопільної системи землеробства в умовах України; вивчення прийомів обробки чорноземних ґрунтів.

Дослідження проводилися як на стаціонарах, так і безпосередньо в колгоспах і радгоспах. На Красноградській дослідній станції був закладений багаторічний дослід - стаціонар для вивчення агрокомплексу високого врожаю основних сільськогосподарських культур. Проводив роботу старший науковий співробітник А. Ф. Ілляшенко.

Більшість аспірантів академіка Бориса Миколайовича Рожественського проходили тут першу практику, а деякі з них (Штойко Д. А., Рубін В. Ф., Павлюченко А. А., Марченко Г. М.) і надалі працювали з вивчення цього питання. У результаті вивчення комплексної дії агроприймів Борис Миколайович зробив такі висновки:

1. Дія на врожай послідовних кількостей кожного фактору (або агроприйому) при постійному рівні інших поступово зменшується, дія ж цього чинника, що залишається в незмінній кількості при зростанні інших факторів, поступово зростає. Збільшуючи кількість всіх факторів, можна збільшити врожай безмежно.

2. При неможливості в господарстві застосовувати деякі агроприйоми, що збільшують стан одних і тих же факторів (наприклад, гній і мінеральне добриво), потрібно застосовувати роздільно на різних частинах площі агроприйоми, що збільшують стан різних факторів (наприклад, добриво і полив), потрібно застосовувати спільно на одних і тих же частинах площі.

3. Для отримання більшого виходу продукції сільськогосподарської культури в

господарстві, якщо воно не в змозі забезпечити високу кількість будь-якого фактору на всій площі посіву культури, необхідно застосовувати добрива по всій площі (не знижуючи його норми нижче мінімуму, який дає позитивний ефект), а не тільки в якійсь частині площі висіву.

Велику увагу Борис Миколайович приділяв узагальненню досвіду передовиків та провідних господарств. При аналізі агротехніки вирощування сільськогосподарських культур у показовому господарстві, вчений вважав важливим виявити дію окремих агроприймів в комплексі агротехніки: такі, що збільшують врожайність (на які треба звернути увагу), маючих менший вплив та прийоми, які не впливають на врожайність.

Вирішення цього питання, на його думку, можливо досягти двома шляхами: постановкою виробничих дослідів в господарствах з виключенням вивчаемого агроприйому з всього агрокомплексу, що потребує великих затрат, або статистичним методом, використовуючи спеціально розроблені анкети для опису основних умов росту вивчаємої культури, застосованих агроприймів та отриманого врожаю більш ніж для 3000 господарств.

Одним із розділів наукової діяльності академіка Бориса Миколайовича Рожественського було вивчення травопільної системи землеробства в умовах України. В результаті проведеної роботи вчений зробив висновки:

1. На чорноземах України після багаторічних трав треба висівати не ярі культури, а озимі.

2. Посів багаторічних трав є кращим прийомом підтримки структури чорнозему і не може бути замінено на внесення органічних добрив та заорювання сидератів.

В 1940 році через хворобу серця Борис Миколайович припинив читати лекції для студентів, але не припинив керівництво аспірантами. Так, протягом 1940-1941 років під його керівництвом виконувалась дисертаційна робота за темою «Агротехніка проса в передових колхозах Лесостепи України». Дана робота являлась результатом узагальнення досвіду учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939-1941 рр. [8].

Але, не дивлячись на такий стан здоров'я Борис Миколайович зробив досить багато в цей час для дослідної справи. Його діяльність була відмічена рядом нагород, таких як медаль, яку Борис Миколайович отримав на Всесоюзній сільськогосподарській виставці та отриманий в 1941 році орден Червоного Прапора за заслуги в вихованні кадрів для сільського господарства.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Академік Б. М. Рожественський вніс великий вклад у вивчення комплексної дії агроприймів для отримання високих сталих врожаїв сільськогосподарських культур, травопільної системи землеробства, кращих попередників, заходів обробітку ґрунту, розробці та удосконаленню методики дослідної справи. Підготував біля 140 дослідників-рільників, виховав декілька поколінь студентів в Харківському сільськогосподарському інституті, які представляють започатковану вченим школу «Сучасні шляхи вдосконалення системи землеробства в Лисостепу України». Дана школа розробляє та впроваджує інтенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур, комплекс заходів розширеного відтворення родючості ґрунтів.

Література

1. Вергунов В. А. Научно-организационные засады становления та діяльності Національної академії аграрних наук України (до 80-річчя заснування НААН). – Київ : Аграрна наука. – 2012. – С. 7.
2. Кириченко В. В. Юр'ївська школа рослинників / В. В. Кириченко, А. Д. Гуменюк, В. М. Ожерельєва. – Х., 2008. – 255 с.
3. Зуза В. С. Результати досліджень інституту з питань землеробства впродовж сторіччя (1908-2008 рр.) / В. С. Зуза // Агротехнологія польових культур. – Х., 2009. – С. 46-118.
4. Краткие сведения об истории и деятельности института. - Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 669, оп. 3, спр. 127, 14 арк.
5. Личное дело Б. Н. Рожественского. – Научный архив Россельхозакадемии, ф. ВАСХНИЛ, оп. 1, д. 562, л. 1-2.
6. Личное дело Б. Н. Рожественского. – Государственный архив Российской Федерации (ГА РФ), ф. Р-4737, оп. 2, д. 1907, л. 2.
7. Фурсенко И. Д. Харьковский сельскохозяйственный Институт (очерки истории) / И. Д. Фурсенко. – К., 1968. – С. 156.
8. Гринченко А. М. 150 лет Харьковского ордена трудового красного знамени сельскохозяйственному институту имени В. В. Докучаева (1816-1966). – К., 1966. – С. 59-71.

REFERENCES

1. Vergunov V. A., (2012), «Scientific and organizational principles of the formation and activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (on the 80th anniversary of the founding NAAS)», Agrarna dumka, Kiev, P. 7.
2. Kirichenko V. V., Gumeniuk A. D., Ozhereleva V. M., (2008) «The Yurevskaya school of plant breeders», Kharkiv, 255 p.
3. Zuza V. S., (2009), «Research results of Institute on agriculture for centuries (1908-2008)» // Agrotechnology of field crops, Kharkiv, P. 46-118.
4. «The brief information about the history and activities of the Institute», The State Archives of Kharkiv region (SAKR), f. 669, d. 3, P. 127, 14 .
5. The private case of B. N. Rozhestvensky. – The scientific archive of Russian Agricultural Academy, f. VASHNIL, d. 1, 562 p, P. 1 -2.
6. «The private case of B. N. Rozhestvensky», State Archive of the Russian Federation (SA RF), f. R-4737, d. 2, c. 1907, p. 2.
7. Fursenko I. D., (1968), «The Kharkiv agricultural institute (sketches of history)» Kiev, P. 156.
8. Grinchenko A. M., (1966), «150th anniversary of Kharkiv order of the red flag the Agricultural Institute named after V. V. Dokuchaev (1816-1966)», Kiev, P. 59-71.

Гребенюк І. В. Академик Б. Н. Рожественский (1874-1943)– заведуючий кафедрою общего земледелия Харьковского сельскохозяйственного института

В статье освещена деятельность академика Б. Н. Рожественского на кафедре общего земледелия при Харьковском сельскохозяйственном институте.

Показано историю и деятельность кафедры общего земледелия. Установлено, что наряду с преподавательской деятельностью ученый занимался научной деятельностью, разрабатывая актуальные вопросы для сельского хозяйства. Сделаны акценты на главных выводах опытов, проведенных под руководством Б. Н. Рожественского и его последователей в различные периоды работы кафедры общего земледелия. Делается вывод, что исследования в области земледелия, проведенные ученым на кафедре, имеют свое продолжение в научной деятельности школы «Современные пути совершенствования системы земледелия в Лесостепи Украины», а именно в разработке элементов технологий выращивания сельскохозяйственных культур.

Ключевые слова: общее земледелие, полеводство, удобрения, обработка почвы, урожайность, хозяйство, агроприемы

Grebenyuk I. V. Academician B. N. Rozhestvensky (1874-1943) – holder of the chair of general agriculture of Kharkiv agricultural institute.

Grebenyuk I. V. Plant production institute nd. a V. Ya. Yuryev (Kharkiv).

The article is devoted to the activity of the academician B. N. Rozhestvensky (1874-1943) on the department. The history and contemporary activities of the chair of general agriculture are investigated. Found that in addition to teaching the scientist engaged in scientific activities, developing relevant issues for agriculture. The axents are put complicate to basis conclusions of researches was installs under management of B. N. Rozhestvensky and different periods of work of the chair of general agriculture of institute. The agriculture research in the area of agriculture conducted by scientist at the chair of general agriculture have continued in the scientific activities of the school «Modern ways of improving the system of agriculture in the forest steppe of Ukraine», namely, to develop elements for crop production technologies are concluded.

Key words: general agriculture, field crop cultivation, fertilizer, soil cultivation, crop capacity, agricultural methods.

Рецензент: Єліна О.Ю., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана
13.04.2012